

Rothadó rendszer Kiszely Gábor:
– Csoóri Sándor Szellem a célkeresztben
besúgói Magyar Egyetemi Kiadó,
 Bp., 2007.

Kiszely Gábor könyvének alcíme: *Csoóri Sándor és a politikai rendőrség ügynökei*. S a kezdő sorok már előrevetítenek egy, a hatalom természetét és a benne őrlődők kiszolgáltatottságát egyként mutató drámát. „Harmincegy év alatt kilencszázharmincyolc jelentést készített a kommunista politikai rendőrség Csoóri Sándorról, mintegy hatvanöt ügynök közreműködésére támaszkodva. Mindez csupán irányszám, mivel ennyi dokumentumot tud jelenleg rendelkezésre bocsátani az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára a költő »aktájaként«, amelynek tartalma azonban arra utal, hogy ennél jóval több jelentés keletkezett – ennek csaknem a duplája. Hollétükről mi sem tudható. Tegyük fel: porrá és hamuvá váltak az 1989. október 23-át követő megsemmisítések közepette, de ha nem – akkor lappanganak valahol. Elgondolni is rossz, hol és miért.”

Ennyi elég is volna, hogy föl villantsuk a rendszer-váltás – ez az igazi dráma – furcsaságait. Voltak – vannak? – akik saját maguk, eszmetársaik érdekében hitbizománynak tekintették-tekintik a *közösség* vagyonát (mert ezt a tökéletes – mondjam – sátáni rosszat megismerve lehetne ezután csak tiszta tudóval építkezni), s meg nem történtté kívánták-kívánják tenni a *gyalázatot*. A szemnyitogató vagyon – amelyből kiderülhetne, hogy évtizedekig milyen sorsban és milyen kegyurakat szolgálva éltünk – egyszerre csak (jól ég a papír!) füstté vált, vagy valahol *azért* porosodik, hogy bármikor elő lehessen húzni, korábbi és mai „játékok” (ki tudja, kit, hol és mikor kell bemocskolni) bizonyítékeként.

Persze a komédiába fülő drámában – azt sem tudjuk, hogy sírjunk vagy ne vessünk – mindkét félnek más szerep jutott/jut: a zsarnokságnak az, hogy vérrel-vasal védje (az emberáldozat nem számít) a kommunista eszmére épült, megdönthetetlennek hitt rendszert; a szenvedőknek pedig csupán az, hogy szégyenkezve, igazuk teljében törölgessék le magukról a „hivatalosan” rájuk szórt szennyet. A besúgók (kivéve az arcátlanokat, a galádságra is büszkéket) a leleplezéstől félnek – nincs miért rettegniük, hiszen „áldásos” tevékenységüknek (akárcsak pufajkásaink „hancúrozásának”) nincs semmiféle következménye – a besúgottak, szembesülvén barátaik és „barátaik” jelentéseivel, az élettől elment kedvüket igyekeznek apránként visszahozni; a félelmetes rendszer mozgatói – a nagy hatal-

mú politikusok siserehadától a kis „párttag-könyvesekig” s az állambiztonsági tábornokoktól a tartó tisztékig (aki kiköltözött az árnyékvilágból, az nem kénytelen szembesülni szolgálati – „parancsra tettem” – aljasságaival) pedig csak röhögnek a markukba, hiszen jól fizető *szakmájuk* következményeként olyan kivételes nyugdíjban részesülnek, amely többszöröse a mostani szabadságunkat kivívó ötvenhatosainkének.

Ebben a Karinthy Frigyes és Sławomir Mrożek tollára illő helyzetben – amelyben az örkényi reterát is igazságmondó, királyi trónnak látszik – kell a történész-írónak rendet vágnia. Hiszen a hazugsággal nem egy másik hazugság, hanem csak az igazság állítható szembe. Kiszely Gábor tisztában van – bármennyi besúgói jelentés van is birtokában – a rá leselkedő veszéllyel. Különösen azért, mert az „elmaszatolt” igazság néha az erkölcs maszkjában tetszeleg, s ember legyen a talpán, aki a kor, a művelődéstörténet, a társadalmi-politikai élet, stb. ismeretében rátalál az egyedüli üdvözítő *igazgyöngyre*. Nem beszélve arról, hogy az esetünkben *jö-hős* Csoóri Sándor karaktere – akármi is az elemzés célja – csak akkor lesz teljes, ha az írói életmű (és nem csupán annak a besúgói jelentésekkel kapcsolatos mennyi része) a maga, esztétikailag kikezdetlen, fényében ragyog. (Tehát minden *szűkítés* csak azért van, hogy – paradox – létrejöhessen ez a teljesség.)

De az e felé vezető első lépcső a rendszer lényegéből fakadó „irracionális, értelem nélküli, értelmetlen, vagyis emberellenes” tevékenység ától zéig való – indulatoktól sem mentes – föltárása. Hogy Kiszely gyűlöli a kommunista bagázst és kiszolgálóit (elsőbben nem is a szerencsétlen vagy „dalolva tevékenykedő” besúgókra haragszik, hanem a *szellemi ember* képében tetszelgő „hivatásos” behódolóokra), az megsemmisítő jellemzéseiből is kitetszik. (Értekezésszerű, tehát nem szépirodalmi műben azért elég furcsa a rendszer kiszolgálásáért joggal pellengérré állított „behódoló” – a Duray-könyv Csoóri jegyezte előszavát pártutasításra elítélő karrierista bértollnok, Hajdú János – nevét végig kisbetűvel írni, ám „az ősök szent hagyományának rég hátat fordító” *rényipéterek, eféher- és pándipálok* s a „hivatalos nyalnokoknak” aposztrofált „mindenkori „véredek”, a *barabástiborok* és *dobozymrék* elítélése a helyesírás szerint is valós.)

Íme, egy csokor a tanulmányíró jellemzéseiből (a leegyszerűsítő megsemmisítés, bármekkora is a kipécézetek valós vagy vélt jellemtorzulása, nem ínyemre való): Illés Béla – „krónikus hazudozásaitól és szellemi tisztátalanságától búzló szovjet katona”; Darvas József – „a belső szennyezettsége elől a vonalasságba menekülő örökös csatlós”, illetve „dúvadnak is gyáva,

ám a párt füttyszavára mindig kész hágódészkatartó”; Mesterházi Lajos – „idomított pártcápa”; Szirmai István – „emésztőgödörben honos lélek”, illetve „szellemi bélpoklos”; Aczél György – „vigéc, lopott holmival kufárkodó csalárd handlő”; Hidas Antal – „Moszkvából hazaszalajtott oszló agyú betűvető”; Király István – „náciból ajzott kommunistává vedlett tetemfetisiszta”; Agárdi Péter – „a szellemi gázkamrákba az áldozatokat bátorító mosollyal terelő praetorianus”; Rényi Péter – „kiskaliberű nagynémet, aki neveltetését már a Hitler fertőzte Germániában kapta, s aki egy emberszabású világban még köpöcsésze ürítőig sem vihette volna”; Tóth Dezső – „kulturális miniszterhelyettes létére jó, ha három szánalmas, és elrémisztő nyelvtani pongyolaságok jellemezte mondatot képes kimondani, mielőtt rájön a Hitlerre emlékeztető animális üvöltözés merevgörce”; Huszár Tibor – „jól helyezkedő marxista szociológus, posztkommunista hullamosó”; Köpeczi Béla – „bordélylelkületű politmúmia”; Berecz János – „a szenny is elborítja elméjét, és csak kibukik belőle, »a rendes szabolcsi parasztfüvből« az alantas antiszemizmus, midőn aberrált dolognak nevezi, hogy Csurka Monorra jár »a külföldről polgári liberálissá támogatott polgári Rákosi- (nem Lukács-? – Sz. L.) ovisokkal“”; Jovánovics Miklós – „szimpla pártüledék”; Pándi Pál – „rögeszmés gyűlölnök”, és így tovább.

Ha az írók és a politikusok – gondolom, bűneikkel a hátuk mögött – ilyen elementáris erejű kifigurázást kaptak, hogyne ítéltettek volna el a besúgók, s nem utolsósorban „az állambiztonság irodalomszakértői” – Kiszely Agócs István alezredestől Zsembery Antal főhadnagyig („vajon hol dolgoznak jelenleg?” – kérdezi) 235-öt (!) lajstromozott belőlük –: „Vagyoczkya ezredes és társai, akiknek agysejtjeik épphogy elérték a belügyes tevékenységhez szükséges minimumot, s ezzel azt a fokot, amelyen homo sapiensként való fejlődésük lezárul, nem érthetik, hogy e sorok (Tóth Erzsébet „napi postából kiemelt”, Csoórihoz írott leveléről van szó: „Miért ne hívhatnánk meg Csoórit. Azt hiszem, ez a minimum, amit meg kell tenni. Nem Csoóriért, csupán a saját lelkiismeretünkért.” – Sz. L.) a szellem elleni hadjárat kudarcát tárják fel”.

A szellem a célkeresztben című kötet – korrajz?, egy megfigyelt személyre kihegyezett társadalomkép?, pamfletnek sem utolsó, fullánkkal bíráló és az arra érdemesek megvetésével sorjázó, a *besúgást* görcső alá vevő sors-emlékirat? – építkezése az időbeli linearitást követi. Csoóri, a „nemzet rebellise” fél százada (vagy még előbb is) épp elégszer rúgott ki a hámból – ha az összmagyarság érdekében tett erkölcsi megnyilvánulásait lehet ilyen népi kifejezéssel illetni – hogy napról

napra munkát adjon a belügyi szerveknek. „1957-től a rendszer bukásáig s azon túl – az utolsó hozzáférhető jelentés 1989. november 16-án készült – dokumentálhatóan 234 (helyesen: 235 – Sz. L.) belügyes foglalkozott” ténykedésével. A személyét ért „kitüntető” érdeklődés 1957 októberében kezdődött – *A »nemzeti kommunista«* *mezben jelentkező tevékenység felderítésének és elhárításának szükségessége* című jelentés rajta kívül nyolc olyan fiatal íróat nevez meg, „akiket Nagy Imre és csoportja »november 4-e után a sztrájk szervezésére, a munkástanácsokkal való kapcsolatok tartására használt fel«” –, és tizenegy nappal a Magyar Köztársaság kikiáltása után (!), 1989. november 8-án zárult. (Kékesdi L. Gyula őrnagy és osztályvezető arra hívja föl a nála is illetékesebbek figyelmét, hogy az Írószövetség hamarosan összehívandó közgyűlésén az elnöki posztra Göncz Árpád mellett Csoórit is fogják jelölni, az utóbbi „azonban elfoglaltságára és egészségi állapotára hivatkozva vissza fog lépni a jelöléstől”.)

S eme két dátum közé, földidzsvén a magyar írók zarnokság elleni *folymatos* szabadságharcát, rengeteg esemény fér: az Írószövetség 1957. január 17-i betiltása, az *MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a népi írókról* (1958) körüli zűrzavar, a Belvárosi Kávéház urbánus-népi disputája ('60-as évek), a Csehszlovákia lerohanását (1968) követő zűrzavar, a pártírókat a vezetőségből kiebrudaló – be sem választó – írószövetségi közgyűlés (1970), a romániai ellenálló, Király Károly ügye, a szegedi Tiszatáj első nagy megleckéztetése (jelentés a főszerkesztő Ilia Mihály dolgairól – 1973), Csoóri fővárosi és vidéki szereplései (író-olvasó találkozói), a Charta 77 mellett aláírók lefűlelése, az *Iszapeseő* című regény (folyóiratban 1965, könyvalakban 1981) betiltása, a FIJAK (Fiatal Írók József Attila Köre) 1980-as szentendrei találkozója, a Herder-díj és az újabb írószövetségi közgyűlés viharai (1981), Illyés Gyula temetése (1983), a Duray Miklós-kötet előszava (*Kapaszkodás a megmaradásért*) miatti égszakadás-földindulás és a szlovákiai magyar írópolitikus letartóztatása (1982–1983), a Hitel engedélyeztetése körüli „vita” (1984), a Kádárt elítélő Nagy Gáspár-vers, az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* és a forradalom harmincadik évfordulóját ünneplő *A fiú naplójából* – Tiszatáj – kiváltotta botrány (1984, 1986), az 1986-os írószövetségi közgyűlés hatalommal való nyílt szembehelyezkedése.

Sok ez vagy kevés? Nem feladatomban eldönteni. Kiszely Gábor számára – érthető, hiszen a háttéranyagokat, a besúgói jelentéseket is ismeri – épp elegendő arra, hogy dühös leleplezésű *élménybeszámoló* alá

kítsa a kor Csoórirra kihegyezett történelmét. Hogy egy-egy meglátásán vagy a *bűnösöket* ért találatán mennyire tud lelkendezni – a jól végzett munka örömenél nincs jobb ajzószer –, arra hangulati fölkiáltásai a példák („csak nem?”; „hát így könnyű”; „akkor miről beszélünk?”; „helyben vagyunk”; „de azért csak lássuk”; „mehetnek a naphoz enni”; „ez már döfi”; „nincs mese”; „ez igen”; „úgy bizony”; „szegény”; „úgy kell nekik”; „hát az”). Csakhogy helyenként bármennyire is szellemesek ezek a közhelyszerű megnyilvánulások, az értekező prózától (ha egyáltalán annak kell tekintenem ezt az „élménybeszámolót”) idegenek. És idegen az argó használata is.

Kiszely megvetően beszél – joggal – a „bicskanyitogatóan tudatlan magyarsággal” fogalmazott szövegekről, és elveti a „visszataszító marxista korcsnyelvezet” minden fajtáját, ám arra képtelen ügyelni, hogy ide-oda hullámzó – az idézeteket egymással és saját meglátásaival összekötő – mondatai tisztán érthetőek legyenek (a „kényes” téma is megkívánja a pontosságot). Kétszer olvastam el és gazdagon jegyzeteltem könyvét, de mindmáig nem vagyok tisztában egyes részeinek jelentésével. Talán az az oka ennek a – legalább is előttem zavaró – *homálynak*, hogy nagyon sokszor nem fogalmaz (nem tud vagy nem akar?) egyértelműen, s ezzel csak az olvasó kétségeit növeli. Akit nem rávezetni kell – rejtélyes huncutsággal – az igazságra, hanem ahol lehet, fehéren-feketén a szemébe vágni.

Az itt-ott alkalmazott *rejtvény* nem a mindent átvilágító értekező próza sajátja, hanem a krimi műfajáé. Ha vélelme szerint – amit az általa föltárt bizonyítékok nyilván aláhúznak – a szegedi irodalomtörténész-professzor, Ilia Mihály besúgó volt, ne célozgatson rá, hanem nyíltan mondja ki – remélem, hogy nem értettem félre célozgatásait. Ha viszont nem tud bizonyosat állítani, ne rágalmazzon, hanem hallgasson. S nagyon rosszíúek az olyasfajta jóslatok, amelyek – egyáltalán, mi alapján? – előrevetítik valakik bűnösségét. Az *Eszmélet* (1968) szervezésével kapcsolatban írja: „Mindez (ti. a magyar irodalomban bekövetkezett változások, a szomszédos országokban élő magyar és nem magyar literatúra segítségül hívása – Sz. L.) már első látásra sem illik a hivatalos koncepcióba, s méltán sejteti, hogy az egyenáramúsítás (sic!) ugyancsak nehézkes, több cürhódést, mint hasznot hozó folyamat lesz, jóllehet a szerkesztőségbe s annak holdudvarába is jut az a tájt foglalkoztatott 12 715 ügynökből.” Fog jutni, vagy máris jutott? Nem mindegy. Az 1986. december 18-án megválasztott írószövetségi vezetőségben az alábbiak lettek elnökségi tagok: Bárány Tamás, Bertha Bulcsú, Csoóri Sándor, Csurka István, Fodor András, Galgóczi

Erzsébet, Hernádi Gyula, Ilia Mihály, Mészöly Miklós, Sánta Ferenc, Simonffy András. Mit fűz ehhez a tanulmányíró? „Az elnökségi tagok közt sincs éppenséggel hiány hálózatiakban, de ezt Csoóriék még csak nem is sejtik.” Gyanúsítás ez, vagy netán maszatolás, valamiféle irrattal alátámasztott tény lebegtetésszerű elhallgatása? (Egy besúgói jelentésekre alapozó könyvben a *fontos* adatok – például a jelentésírók nevei, stb. – ne a nehezen olvasható lábjegyzetbe soroltassanak, hanem a *főszöveget* gazdagítsák. És ne legyen dramaturgiája – a szándékos késleltetés nem jó fogás – bizonyos fedőnevek azonosításának.)

A *Szellem a célkeresztben* című kötetnek akkor lenne nagyobb hitele – s az átláthatóságot a *rend* alighanem erősítette volna –, ha az események és történések anyaga külön válnék a *dokumentumoktól* (besúgói jelentésektől s egyéb idézett szövegektől). S ugyancsak erősítené *vizsgálati komolyságát*, ha az író-történész a sokszor poénokra épülő *éteri* nyelv helyett szikárabb tónusban fogalmazna. Persze így sem kicsi az a munka – vessük közbe, a könyv gondosabb szerkesztői gondoskodást is igényelt volna –, amelyet Kiszely Gábor (valószínűleg hamarjában) elvégzett. A megfigyelt Csoóri Sándor személyén keresztül fölöttébb érdekes – némi kor hátborzongató – bepillantást kapunk a politikai rendőrség, ez a nem kicsit utált és megvetett erőszak-szervezet és az öt élesztő – sőt, életben tartó – kommunista rendszer működésébe.

S amin keserűen ámulunk, az nem más, mint az emberi lealjasodás. S a könyvben ennek egész arzenálját kapjuk. Nem a jól fizetett állambiztonsági emberek ténykedésén botránkozom meg – ha végre eltűnnének valamilyen süllyesztőben, alighanem boldogabb lenne a világ –, hanem a kisszerű besúgók (írók, írócskák, „kultúremberek” és a jellemüket a cipőtalpuk alatt hordó karrierista gazfickók) nemtelen cselekedetein. Közülük is magasan kiemelkedik – pedig sokan nyújtózkodtak eme *magaslat* elérésére – a Stimecz fedőnév mögött megbúvó ügynök, a valaha (1951-ben) József Attila-díjat is kiérdemlő Sándor András. „Íróságát”, amelyet gyomorforogató akarnokság és tökéletes dilettancia lengtet be, a jelentések megfogalmazásában élte ki (Sándor a rendszerváltás után nem kicsi arroganciával a Magyar Újságírók Közösségében tevékenykedett). Aki nyitott szemmel forgatja a könyvet, arra is hamar rájön, hogy Csoóri Sándor manapság miért is – honnan és kik által – támadtatik olyannyira gőzerővel. Viszont a kötet nem ad mintát a komoly feltárára, inkább a tudományos munka karikatúrájának tekinthető.